

РІШЕННЯ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ: ПИТАННЯ СУДОВОГО АКТИВІЗМУ

Характер і зміст юрисдикції Суду Європейських Співтовариств (далі – Суд ЄС) певною мірою визначають специфіку актів, які ухвалюються ним. Суд ЄС уповноважений видавати 3 їх види – рішення, постанови й висновки. Питання щодо руху справи, зупинення застосування оскаржуваного акта чи примусового виконання деяких рішень Європейської Ради або Комісії, встановлення необхідних тимчасових заходів, питання щодо допиту свідків, залучення експертів, виправлення в рішенні помилок, надання правової допомоги, визнання апеляції неприпустимою і судових витрат вирішуються Судом ЄС шляхом винесення постанови. Висновки Суд ЄС виносить за запитом Парламенту, Ради, Комісії або держави-члена стосовно відповідності угод між Співтовариством та однією або більше державами чи міжнародними організаціями положенням Договору про заснування Європейського Співтовариства (ст. 300). Судовий розгляд по всіх інших процедурах, що належать до юрисдикції Суду ЄС, закінчується ухваленням рішень. Оскільки постанови стосуються внутрішніх процесуальних питань, а висновки за статистикою не становлять великого обсягу роботи Суду (за рік Суд ЄС виносить не більше одного висновку, а іноді жодного), то саме рішення, як форма реалізації його юрисдикції, має безпосередній вплив на інтеграційний правопорядок. Одним із ключових питань теорії та практики європейського права є питання юридичної сили й нормативності рішень Суду ЄС у контексті судового активізму, який є наявним фактом його діяльності. Саме це комплексне питання і становить предмет дослідження даної статті.

Правова природа рішень Суду ЄС вивчалася вченими переважно в контексті загального питання про джерела права Європейського Союзу. Серед них можна виділити таких дослідників, як Л. Вудз, М.Л. Ентін, С.Ю. Кашкін, Дж. Штейнер [Див.: 12; 8; 6]. Що стосується спеціальних досліджень, то вони проводилися Е. Арналом, М.М. Марченком, О.М. Москаленком та Р.Б. Хорольським [Див.: 9; 4; 5; 7].

С.Ю. Кашкін відмічає особливий статус рішень наднаціональних судів і підкреслює їх належність до третьої, особливої групи джерел права ЄС поряд з первинним і вторинним правом [6, с. 56]. Такі відомі науковці з європейського права, як Дж. Штейнер і Л. Вудз навіть називають рішення Суду, що становлять джерела права ЄС, «судовим законодавством» [12, с. 48]. На наш погляд, ці рішення не можна відносити суто до актів вторинного права, оскільки Суд ЄС посідає особливе місце в інституційній системі Союзу і своїм тлумаченням положень установчих договорів виходить за рамки тлумачення лише вторинного права.

Рішення Суду ЄС мають свої особливості, які виявляються у сфері їх дії, характері нормативності, ступені юридичної сили, форм, окреслюючи його юридичну природу – сукупність значущих характеристик. Труднощі з визначенням сутності та правової природи рішень Суду виникають у зв'язку з відсутністю в установчих договорах відповідних роз'яснювальних положень щодо цього питання. При розгляді останнього найголовнішою постає проблема юридичної сили рішень Суду, як одна з властивостей, що відводить їм особливе місце серед джерел права ЄС. Взагалі юридична сила акта – це ознака, що вказує на співвідношення конкретного акта з іншими його видами в їх ієрархії. Певною мірою юридична сила актів залежить від місця органу, уповноваженого його приймати. Вивчаючи юридичну силу рішень Суду ЄС, ми неодмінно маємо визначити наявність чи відсутність у них сили прецеденту.

Установчі договори не уповноважують Суд ЄС встановлювати нові норми права, а отже, створювати прецеденти. Стаття 220 Договору про заснування Європейського Співтовариства (далі – Договір про ЄСпв) зобов'язує Суд забезпечувати дотримання права при тлумаченні й застосуванні Договору. Але на практиці, в рамках своєї юрисдикції Суд ЄС не тільки однаково тлумачить інтеграційне право, а й виводить з нього нові норми, які в подальшому змінюють правопорядок; у деяких випадках на їх підставі навіть змінювались установчі договори. Наприклад, рішення Суду ЄС були покладені в основу багатьох директив з інтелектуальної власності, а також послужили підставою для внесення змін до ст. 230 Договору про ЄСпв щодо надання Парламенту можливості бути як активним, так і пасивним учасником процедури скасування нелегітимних нормативних актів інститутів Співтовариства [Див.: 2]. Отже, можна констатувати цікавий феномен: офіційне невизнання за рішеннями Суду ЄС сили прецедентів, але практично його існування.

М.М. Марченко відмічає, що на визнання судового рішення як прецеденту й ідентифікації його юридичної природи та характеру впливають 2 чинники – формально-юридичний чинник і фактичні обставини. Під першим розуміється офіційне визнання загальнообов'язковості й імперативності судового акта. Фактичні ж обставини не формально, а реально визначають характер, правову природу, юридичну силу й соціальну значущість того чи іншого рішення [4, с. 480]. У випадку з рішеннями Суду ЄС можна вести мову про визнання за ними якості прецедентів за фактичних обставин. На цьому етапі розвитку правової системи ЄС безперечним є факт існування сформованого прецедентного права, створеного Судом ЄС, яке є одним із джерел наднаціонального права. Саме завдяки ньому правова система Європейського Союзу набула характеру інтеграційної правової системи.

Уявляється, що, контролюючи діяльність інститутів, держав – членів ЄС, перевіряючи дійсність нормативних актів та здійснюючи їх тлумачення, Суд ЄС вдосконалює правові норми, розкриваючи їх зміст і конкретизуючи їх положення. Це є вкрай важливим, оскільки установчі договори сформульовані досить нечітко, іноді розпливчато, тож Суд у разі необхідності заповнює прогалини у правовому полі Європейського Союзу.

Рішення Суду ЄС є остаточними, оскарженню не підлягають (що не можна сказати про рішення Суду Першої інстанції (далі – СПІ) і Трибуналу зі справ цивільної служби (далі – Трибунал), а їх невиконання є підставою для притягнення до відповідальності. Так, рішенням по справі *Köbler* Суд ЄС визнав, що державу-члена можна притягнути до відповідальності у випадку суттєвого, серйозного порушення нею права Співтовариства. Таке порушення буде вважатися суттєвим і серйозним, якщо рішення національного суду або іншого органу влади було прийнято у невідповідності до практики Суду ЄС [19]. Сам по собі факт відхилення національних органів від практики Суду ЄС може бути підставою для відповідальності. Це достатній доказ того, що його практика має правоутворювальний прецедентний характер, а встановлені ним у своїх рішеннях правила є обов'язковими для всіх судів держав-членів.

Не менш важливим є питання обов'язковості власних попередніх рішень для самого Суду, тобто питання дії доктрини

stare decisis у межах судової системи ЄС. Загально визнаним є факт, що Суд ЄС побудовано за моделлю французької Державної ради (Counseil d'Etat), яка є органом адміністративної юрисдикції згідно з принципами континентальної системи права, де судовий прецедент не визнається за джерело права, а отже, Рада не визнає дію доктрини *stare decisis*. Взагалі ж європейські судові установи з обережністю ставляться до цієї доктрини. Незважаючи на це, Суд ЄС досить часто ґрунтує свої наступні рішення на попередніх, але без указівки або прямого посилання на них (найбільш відомим випадком повного калькування положень попереднього рішення є рішення по справі *CILFIT* [15], яке повторило рішення *Da Costa* [13], чим було підкреслено можливість Суду за своїм розсудом вирішувати чи слідувати йому своїм власним попереднім рішенням). У деяких випадках попереднє рішення повністю або частково цитується без позначення його назви й реквізитів або з посиланням на «усталене прецедентне право». Таку практику Суду ЄС можна охарактеризувати як дотримання прецедентного права як певного взірця, але без обов'язковості слідування йому.

Варто зауважити, що Генеральні адвокати Суду ЄС при підготовці висновків до справ досить часто використовують прецедентне право Суду як основне джерело, на якому базуються їх висновки. Сам же Суд лише декілька разів відступав від своєї попередньої усталеної практики, що відразу ставало предметом критики науковців, які самі не можуть визначитися в можливості застосування доктрини *stare decisis* для судів ЄС. Уперше такий відступ мав місце в рішенні по справі *HAG II* [17], яке змінювало позицію Суду ЄС, що містилася в рішенні, ухваленому на 16 років раніше по справі *HAG I* [14] щодо доктрини спільного походження, яка звужувала коло обставин, за яких власники торговельних марок в одній державі-члені могли стримувати імпорту продукції, що легально використовувала їх торговельну марку в іншій державі-члені. При цьому Суд ЄС доволі ретельно пояснив підстави зміни свого погляду, щоб запобігти суперечностям стосовно нової правової позиції. (До речі, Суд ЄС не зобов'язаний пояснювати підстави зміни своєї правової позиції, оскільки цей його обов'язок ніде не закріплено. Хоча Генеральний адвокат Джейкобс вважає, що Суд ЄС зобов'язаний кожного разу пояснювати свій відхід від попередньої практики, інакше це стане причиною плутанини, на що він і вказав у своєму висновку по справі *CNL-Sucal v HAG GF* [17]). Тож, незважаючи на фактично регулярне слідування своїм рішенням, сам Суд закріпив можливість відступати від них. Це означає, що вести мову про визнання доктрини *stare decisis* у праві ЄС неможливо. Зважаючи на активну діяльність Суду ЄС, непоширення цієї доктрини є позитивним моментом для самого Суду задля забезпечення можливості гнучкості в його правотлумачній діяльності.

У теорії права визнано, що суди при формулюванні своєї правової позиції повинні дотримуватися принципу самообмеження, щоб не замінювати собою законодавця, а у випадку з європейськими інститутами – правотворчі інститути. Суд ЄС постійно виходить за ці межі, що призводить до виникнення нових важливих принципів і норм, які в жодному разі не з'явилися б при самообмеженні Суду. Він ніколи не волів бути обмеженим певними рамками, тим більше, що право ЄС є системою динамічною. Через це Суд неодноразово критикувався з боку науковців через свій активізм, який, на їх думку, виходить за межі установчих договорів і рамки визначеної юрисдикції [Див.: 11]. Але, як вбачається, така гнучкість є позитивним моментом, який часто служить на користь сторін по справах. Прикладом може бути рішення по справі *Extramet v Council* [18]. Позивач по цій справі – незалежний імпортер – вимагав відповідно до ст. 230 Договору про ЄС скасувати Регламент Європейської Ради про накладення антидемпінгового мита на імпорту до Співтовариства кальцієвого металу з Китаю та країн колишнього СРСР, який був виданий за ініціативою єдиного виробника цього товару в Співтоваристві – компанією Pechiney. Своєю попередньою практикою Суд ЄС установив, що незалежні імпортери не вправі вимагати скасування антидемпінгових регламентів, навіть якщо їх група брала участь у процедурі, що призвела до прийняття оскаржуваного регламенту, а ця група була визначеною та обмеженою на момент прийняття останнього [16]. За попередньою практикою Суду ЄС позивач не мав права на оскарження Регламенту, який зачіпав його безпосередні права. Суд ЄС міг або слідувати своїй практиці, або відступити від неї, що вказувало б на його ставлення до своїх рішень. У розглянутому випадку Суд відступив від своєї попередньої практики, зважаючи на те, що вищеназваний Регламент зміцнював позицію компанії Pechiney як єдиного виробника цього виду сировини на теренах Співтовариства шляхом введення мита для імпортерів, чим самим позбавляв її будь-якої конкуренції. Таким чином, Суд ЄС продемонстрував, що залежно від обставин він вправі змінювати свою практику, мотивуючи це досягненням цілей Співтовариства (в конкретному випадку – досягненням спільно торговельної політики і здорової конкуренції). Іншими словами, з огляду на усталену практику Суду ЄС його рішення можна назвати «квазіпрецедентами» через їх важливість і дотримання як відповідного взірця без формальної обов'язковості слідування їм або як певного принципу, який використовується для вирішення спору з різноманітними варіаціями.

Суд ЄС має широку юрисдикцію, тому його рішення можна розрізняти за процедурами, в результаті яких вони ухвалюються. Усвідомлення того, що вони різняться залежно від останніх, дозволяє краще зрозуміти юридичну природу кожного з цих рішень і їх специфіку. Рішення Суду ЄС можна поділити на 2 великі групи – нормативні і ненормативні (індивідуальні). У правовій літературі обґрунтовано стверджується, що нормативність практики Суду ЄС вже є незаперечним фактом [5, с. 181]. Прикладом цього є преюдиціальні рішення, які виносяться щодо загальних, неперсоніфікованих питань і є актами тлумачення й судового контролю [Див.: 1; 3]. Вони вважаються такими, що мають ефект *erga omnes* та *ex tunc*. Їх нормативність виявляється перш за все, коли вони стосуються трактування норм права Співтовариства поза зв'язком з конкретною справою. Тоді рішення не містять індивідуальних норм, що мають ненормативний характер і обов'язковість яких обмежується певними обставинами тієї чи іншої справи.

Судові установи держав-членів мають додержуватися положень преюдиціальних рішень завжди, інакше це суперечило б сутності самої преюдиціальної процедури, призначеної для дотримання єдності в застосуванні права Співтовариства. Саме в рамках преюдиціальної юрисдикції Суд ЄС виконує функції «конституційного» суду Союзу і жоден національний суд не вправі розглядати подібні справи; тож рішення по них мають фактично прецедентний характер. Щодо рішень, які виносяться в рамках інших процедур, то вони в більшій своїй частині мають індивідуальний характер і тому можна погодитися з Р.Б. Хорольським, що рішення є прецедентами лише в тому розумінні, яке вкладає в це поняття континентальна правова система [7, с. 205]. Це означає, що вони застосовуються як прецеденти за умови однакового фактичного складу справи наступної або вже вирішеної. Винятком є рішення щодо недійсності актів Співтовариства за ст. 230 Договору про ЄС, які мають силу *erga omnes* (про що можна вести мову лише у випадку визнання недійсними актів загальної дії. Якщо ж Суд скасовує такі акти, як рішення, що були адресовані лише конкретним суб'єктам, то про рішення Суду не можна говорити, що вони мають силу *erga omnes*). Це продиктовано необхідністю однакової дії актів для всіх суб'єктів правовідносин у межах ЄС.

У зв'язку з предметом дослідження й з урахуванням наявної судової системи ЄС потрібно розглянути питання про силу

рішень Суду ЄС також для СПІ та Трибуналу. Е. Арнал наполягає на тому, що прецедентне право Суду ЄС не є джерелом права, а лише «ілюстрацією того, яким чином право застосовувалось у минулому». Тож для СПІ воно становить собою досить впливовий приклад, а не є юридично обов'язковим [9, с. 533; 10, с. 262-264]. Така думка правознавця є спірною, оскільки таке співвідношення практики СПІ й Суду ЄС загрожує б принципу правової впевненості. Для цих судових установ рішення Суду ЄС є обов'язковими, тому що вони становлять частину права ЄС. Тож СПІ і Трибунал мають дотримуватися їх, інакше це може бути підставою для апеляції. Так, згідно зі ст. 225 Договору про ЄСпв та відповідними положеннями Статуту й Регламенту Суду ЄС на рішення СПІ може бути подана апеляція з питань права до Суду ЄС, а на рішення Трибуналу – до СПІ. Крім того, ст. 61 Статуту Суду закріплює, що в разі подання апеляції на рішення СПІ Суд ЄС може або сам винести остаточне рішення, або повернути справу до СПІ для винесення рішення. У цьому випадку останній буде пов'язаний рішенням Суду ЄС щодо питань права.

Як бачимо, юридична сила й нормативність рішень Суду ЄС у контексті судового активізму є їх ключовими ознаками. Через це є цілком очевидним суттєвий внесок рішень Суду ЄС у формування інтеграційної правової системи, а саме створення принципів верховенства і прямої дії права Співтовариства. На практиці спостерігається все активніше підвищення ролі прецедентів у діяльності Суду та інших суб'єктів Союзу. Через юридичну силу й нормативність своїх рішень Суд ЄС суттєво вплинув на правовий порядок ЄС, що до нього не спромоглася зробити жодна міжнародна судова установа.

Список літератури: 1. *Комарова Т.В.* Преюдиціальні рішення Європейського Суду у механізмі реалізації права ЄС / Юрид. вісн. України. – 2004. – № 36(480). – 4-10 вер. – С. 5. 2. *Комарова Т.В.* Право приватних осіб на пряме оскарження актів інститутів Європейських співтовариств у судах ЄС // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту: Серія «Право». – 2007. – Вип. 7. – С. 123-127. 3. *Комарова Т.В.* Юрисдикція Суду Європейських співтовариств щодо ухвалення преюдиціальних рішень // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 86. – С. 81-87. 4. *Марченко М.Н.* Судебное правотворчество и судебское право. – М.: ТК Велби, Проспект, 2007. – 512 с. 5. *Москаленко О.М.* Специфіка прецедентного права Суду Європейських Співтовариств // Актуальні проблеми державного управління. – 2005. – № 3 (26). – С. 179-186. 6. Право Європейського Союзу в вопросах и ответах: Учеб. пособ. / Отв. ред. С.Ю. Кашкин. – М.: ТК Велби, Проспект, 2005. – 304 с. 7. *Хорольський Р.Б.* Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 39. – С. 204-210. 8. *Энтин М.Л.* Суд Европейских Сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. – М.: Междунар. отношения, 1987. – 175 с. 9. *Arnall A.* The European Union and its Court of Justice. – New York: Oxford University Press, 2003. – 591 p. 10. *Arnall A.* Owning Up to Fallibility: Precedent and the Court of Justice // *Common Market Law Review*. – 1993. – Vol. 30. – P. 247-266. 11. *Rasmussen H.* Remediating the Crumbling EC Judicial System // *Common Market Law Review*. – 2000. – Vol. 37. – P. 1071-1112. 12. *Steiner J., Woods L.* Textbook on EC Law. 7th Edition. – London: Blackstone Press Limited, 2000. – 586, lxxxvi p. 13. Рішення Суду ЄС по об'єднаних справах 28, 29, 30/62, *Da Costa en Schaake v Nederlandse Belastingadministratie* [1963] // ECR 31. 14. Рішення Суду ЄС по справі 192/73, *Van Duyn v HAG* [1974] // ECR 731. 15. Рішення Суду ЄС по справі 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo Spa v. Ministry of Health* [1982] // ECR 3415. 16. Рішення Суду ЄС по справі 307/81, *Aluisi v Italia SpA v Council and Commission* [1982] // ECR 3463. 17. Рішення Суду ЄС по справі 10/89, *CNL-Sucal v HAG GF* [1990] // ECR I-3711. 18. Рішення Суду ЄС по справі 332/89, *Extramet v Council* [1991] // ECR I-1027. 19. Рішення Суду ЄС по справі 224/01, *Gerhard Köbler v Republik Österreich* [2003] // ECR I-10239.

Надійшло до редакції 29.10.2007 р.